

УДК 37.013

DOI: <https://doi.org/10.33216/2220-6310-2021-102-3-271-285>

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЯК ВИЗНАЧАЛЬНА РИСА ПОЗИТИВНОЇ ОСОБИСТОСТІ

І. О. Сафонова

ORCID 0000-0002-2114-6581

Сьогодні поняття «відповідальність» отримало статус онтологічного, оскільки усвідомлюється як екзистенціаль, моральний імператив, абсолют. Воно осмислюється вченими не лише як базове поняття нормативної етики, а здебільшого як вага категорія буття, існування; як умова виживання людства; як життєва стратегія людини. Ми розглядаємо відповідальність визначальною рисою позитивної особистості як деякої цілісності вищого рівня, що володіє власне людськими якостями, здатністю жити і ефективно функціонувати у світі буття, керувати своїм життям, розвивати і реалізовувати свій ідеал і духовний потенціал. Позитивна особистість – це цілісна гармонійна особистість із цілісно сформованою картиною світу, в якій органічно поєднуються інтелектуальні, моральні, естетичні, духовні цінності, яка готова безкорисливо служити людям, проявляти найвищі морально-естетичні якості: любов, совість, співчуття, гуманізм – і бути відповідальною, співпричетною до збереження цілісного світу як загальнопланетарного дому буття, відчувати себе громадянином країни і водночас – громадянином Всесвіту. Сьогодні, як ніколи, актуальна істина, озвучена Ж.-П. Сартром: «Наша відповідальність набагато більша, ніж ми могли б припускати, оскільки поширюється на все людство... обираючи себе, людина обирає все людство».

Ми осмислюємо відповідальність як інтенцію до подолання найглобальнішої кризи людства, що значною мірою полягає у відокремленості та розірваності людини та світу; як надію, сподівання на це подолання; як ціннісно-смыслову опору, що забезпечить духовну безпеку та виживання людства.

Ключові слова: відповідальність, особистість, позитивна особистість.

Виховання більше ніж будь-коли має стати вихованням відповідальності. А бути відповідальним – означає бути селективним, вміти вибирати. Ми живемо в «суспільстві достатку», засоби масової інформації заливають нас потоками стимуляції... Якщо ми не хочемо потонути в цьому потоці, то ми повинні навчитися розрізняти, що істотно, а що ні, що має смисл, а що ні, за що відповідати, а за що ні.

В. Франкл

Постановка проблеми у загальному виді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. 21 сторіччя стало епохою нового осмислення цілей і смислів людського буття. Ервін Ласло – вчений, засновник і президент Будапештського клубу у передмові до своєї книги «Макрозрушення» зазначає, що у перші ж роки XXI століття людство опинилося втягнутим в процес глибокої і незворотної трансформації, яку він називає корінним макрозрушенням. Вчений акцентує увагу на тому, що «нині ми живемо в умовах, до яких погано підготовлені»: усталені цінності, моральні принципи і поведінкові схеми є марними і контрпродуктивними (Ласло, 2002). Тому, за думкою Ласло, необхідно «осучаснити наше сприйняття світу, багато переоцінити, щоб змінити те, як ми діємо в навколишньому світі» (Там само). В кінцевому рахунку, необхідно створити світ, який не буде знати війн і небезпек. Англійський історик, філософ Арнольд Джозеф Тойнбі ввів в науку поняття «виклик», звертаючи увагу на те, що світ регулярно кидає людині виклик як якусь проблему, що вимагає обов'язкового вирішення і відповіді. У цьому контексті значення слова «відповідальність» ми розглядаємо як здатність і прагнення дати відповідь світу на кинутий виклик. Цей виклик відкриває перед нами можливість вибирати свою позицію і ставить перед безпрецедентною відповідальністю за те, щоб цей вибір був мудрим.

Сьогодні поняття «відповідальність» отримало статус онтологічного, оскільки усвідомлюється як екзистенціаль, моральний імператив, абсолют. Воно осмислюється вченими не лише як базове поняття нормативної етики, а здебільшого як вагома категорія буття, існування (Ж.-П. Сартр, А. Камю, Е. Левінас); як умова виживання людства (Е. Ласло, Ганс Йонас, А. Єрмоленко), як життєва стратегія людини (С. Рубінштейн, К. Альбуханова-Славська, К. Муздибаєв). Ми розглядаємо відповідальність як визначальну рису позитивної особистості як деякої цілісності вищого рівня, що володіє власне людськими якостями, здатністю жити і ефективно функціонувати у світі буття, керувати своїм життям, розвивати і реалізовувати свій ідеал і духовний потенціал (Shevchenko, Antonenko, Safonova, 2020). Позитивна особистість – це цілісна гармонійна особистість із цілісно сформованою картиною світу, в якій органічно поєднуються

інтелектуальні, моральні, естетичні, духовні цінності, яка готова безкорисливо служити людям, проявляти найвищі морально-естетичні якості: любов, совість, співчуття, гуманізм – і бути відповідальною, співпричетною до збереження цілісного світу як загальнопланетарного дому буття, відчувати себе громадянином країни і водночас – громадянином Всесвіту. Сьогодні, як ніколи, актуальна істина, озвучена Ж.-П. Сартром (1989): «Наша відповідальність набагато більша, ніж ми могли б припускати, оскільки поширюється на все людство... обираючи себе, людина обирає все людство».

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковане вирішення даної проблеми і на які спирається автор. Проблема виховання відповідальності у особистості були предметом дослідження багатьох мисливців давності, а також сучасних науковців. Нею опікувалися: Конфуцій, Сократ, Платон, Аристотель, Зенон, Цицерон, Ж.-Ж. Руссо, Й.-Г. Песталоцці, І. Герbart, Ж.-П. Сартр, А. Камю, Е. Левінас, В. Франкл, А. Макаренко, В. Сухомлинський, С. Рубінштейн, М. Бахтін, К. Муздибаєв, І. Бех, Д. Леонтєв, А. Богуш, О. Дзьобань, О. Рубан, А. Єрмоленко та ін.

Формулювання цілей статті. Метою статті є аналіз дефініції «відповідальність» у вимірі позитивної педагогіки – як визначальної риси позитивної особистості.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих результатів. Поняття «відповідальність» походить від латинської *respondere* (відповідати), «Responsibility» (англ.) – «тримати відповідь», «відавати звіт», «бути вимушеним до відповіді». В психології «відповідальність» розглядається у трьох аспектах:

- 1) каузальна атрибуція відповідальності;
- 2) проблема провини;
- 3) екзистенціальна відповідальність.

В Енциклопедії сучасної України «відповідальність» подається як «здатність особи чи колективу не тільки усвідомлено вибирати дії, способи поведінки і життя, а й оцінювати їх під кутом зору їхніх наслідків. Необхідною передумовою відповідальності є свідомість та розум як унікальні здатності людини усвідомлювати, оцінювати та, відповідно, контролювати свої дії та передбачати їхні наслідки» (Енциклопедія сучасної України).

Питання відповідальності є дуже об'ємним. Оскільки класифікацій відповідальності дуже багато, спробуємо окреслити основні його характеристики. Термін «відповідальність» з давніх часів привертав увагу філософів і мислителів, хоча і вживався в їхніх працях вкрай рідко.

Конфуцій визначає відповідальність як вихідну умову для встановлення порядку. Шляхетна людина, за думкою філософа, до всього підходить відповідно з боргом, відповідально. «Якщо керувати народом за допомогою законів і підтримувати порядок за допомогою покарань, народ прагнучиме ухилитися [від покарань] і не буде відчувати сорому. Якщо ж керувати народом за допомогою чесноти і підтримувати порядок за допомогою ритуалів, народ буде знати сором і він виправиться» (Конфуцій, Лунь юй).

Аристотель висловлює думку про те, що людина відповідальна за свій характер, тому що все (в значній мірі) залежить від неї самої. Людина сама спрямовує свою поведінку у те чи інше моральне русло. Вона може йти шляхом чесноти або шляхом пороку (Гусейнов, Ирритц, Краткая история этики, Глава III. Аристотель). Аристотель акцентує увагу, що людині, яка панує над своїм характером, варто позначати межу, яка відокремлює моральну свободу від свавілля. Людина, за думкою філософа, може вибирати саму себе чи завдяки природі, чи всупереч їй, проте, якщо вона обирає себе (як особистість, як моральний суб'єкт), то сама визначає стратегію своєї поведінки (Там само).

Сократ ратує за свідоме та відповідальне відношення людини до ціннісного змісту свого життя. Він визначає мораль найглибшою основою людської культури, але розуміння моральної чесноти, внутрішнє переконання вважає гарантією доброчесності людини. Мислитель ототожнював чесноту зі знанням, розглядав розум як силу, що керує поведінкою людини. Благополуччя життя, переконує Сократ, залежить від *правильного вибору* між задоволенням і стражданням, між важливим і незначним, великим і меншим, далеким і близьким, тому на перше місце він ставить вимір, а «якщо є вимір, то неминуче буде також мистецтво та знання» (Платон, Сочинения, с. 246–247). Отже, згідно Сократу, мораль є продуктом роздумів, тобто загальноприйняті норми, які існують в суспільстві, мають бути виправдані розумом, обґрунтовані самим суб'єктом. «...Я не здатний підкоритися нічому з усього, що в мені є, крім того переконання, що після ретельної перевірки видається мені найкращим» (Там само, с. 119). Не зовнішнього засудження треба боятися, а іншого: «...аби тільки не вступити в розбіжність і в суперечку з однією людиною – із собою самою» (Гусейнов, Ирритц, Краткая история этики, Глава III, Сократ). Обов'язок індивіда також, за думкою філософа, має власні переконання, проте «переконання мають висловлювати загальне благо» (Там само). Суголосною є думка Зенона: «розумним істотам в якості досконалого вождя дано розум, і для них жити за природою – значить жити

за розумом, тому що розум – це налащик (technites) спонукання» (Лаэртский, 1986).

Платон досліджує проблему відповідальності особистості через моральне зобов'язання. Логіка Платона є такою: від ідеї до дійсності, від належного до сущого. Як стверджує Діоген Лаэртський (1986), «ідея (idea) Платона – це не тільки загальне, рід (genus), початок (archF), причина (aition), а й образ (eidos), зразок (paradeig ma)» (с. 154). Світ ідей Платона – це ідеальний світ, до якого прагне людина. Головне місце у світі ідей Платона займає благо; «воно подібне до сонця, складає справжній творчий та організуючий принцип» (Гусейнов, Иррлицц, Краткая история этики, Глава III. Платон). Ідею боргу, відповідальності Платон пов'язує із самовдосконаленням особистості. Але якщо Сократ запевняє нас у тому, що моральна людина повинна керуватися особистісними переконаннями, яких вона набувала у процесі роздумів, то Платон висловлює протилежну думку: переконання мають бути об'єктивно найкращими. Він обґрунтовує істину, що людина стає моральною лише тоді, коли виходить за межі себе, дивиться на себе через призму цілого, загальнозначущого смислу. Платон віддає пріоритет об'єктивному, суспільному над суб'єктивним, індивідуально-утилітарним.

Франко-швейцарський філософ, письменник та мислитель епохи Просвітництва Жан-Жак Руссо вважає, що дітям потрібно викладати одну науку: науку про обов'язки людини; вона неподільна. Викладача цієї науки він пропонує скоріше називати вихователем, ніж учителем, тому що йому слід більше керувати, аніж навчати. «Він не повинен наказувати правил, а повинен вести дитину так, щоб вона сама знаходила їх» (Руссо, Эмиль, или о воспитании, с. 14). Відповідальність як риса позитивної особистості має бути осмисленою нею самою і виходити із глибин її духовної сутності. Важливо впливати на вихованця власним позитивним прикладом, говорить мисливець, не обтяжувати розум дитини надмірною теорією, моралями. Ж.-Ж. Руссо говорить про те, що накладаючи обов'язок на вихованців, якого вони не відчувають, ми озброюємо їх проти нашої тиранії і відвертаємо від любові до нас; ми навчаємо їх бути потайливими, двоєдушними, брехливими – з бажання вирвати нагороду або сховатися від покарання; тим самим ми привчаємо їх покривати завжди таємний мотив яким-небудь видимим мотивом, даємо їм засіб безперервно обманювати нас, приховувати від нас свій істинний характер і при нагоді відмовлятися від нас та інших порожніми словами (Там само, с. 23). «Ви скажете: але закони теж вживають примус по відношенню до дорослих, хоча вони і обов'язкові для совісті... мудрець не потребує законів». «Ніколи не наказуйте йому – нічого на світі, зовсім нічого!» (Там само).

Про моральну відповідальність писав Йоган-Генріх Песталоцці. Великий педагог відверто говорив про те, що держава не здатна забезпечити високий рівень моральної відповідальності педагога і вихованця, тим самим поширюючи зло у світі. Високим і обов'язковим боргом Песталоцці вважав-заступитися за бідного і нещасного всіма доступними людству засобами, щоб свідомість своєї гідності розвинулася в ньому через свідомість властивих йому сил та задатків (Песталоцці, 1981, с. 100). Але руйнація особистості і суспільства в ті часи були очевидними. Й.-Г. Песталоцці (1981) констатував, що це був час, який відрізнявся послабленням всіх сил людської природи, хаосом і хитаннями. «Людина, індивід, відображення в ньому людства були втрачені з поля зору» (с. 108). «...Яскраво горить страшний вітар суспільної зіпсованості людства, а священне полум'я духовного життя погасло до останньої іскри» (Там само, с. 145). Педагог не був вільним, він зазнавав матеріальних і духовних знущань, тому його відповідальність мала формальний характер. «А тим часом при будь-яких формах навчання, якщо попередньо не підготовлені в достатній кількості люди з живою душею, які вміють самостійно думати і діяти, здатні впоратися з дорученою ним справою, ці порожні формальності для практичних цілей народної освіти є не чим іншим, як засобом ще більше посилити наше розчарування і піддати народ все більшому занепаду» (Там само, с. 117-118). Займаючи керівну посаду у школі м. Бургдорф, Песталоцці писав: «Тут панував шкільний порядок, видимість відповідальності, деяка доля педантизму і зарозумілості. Все це було мені чуже, ніколи не терпів я нічого подібного; проте я добивався своєї мети, і мені довелося все це терпіти» (Песталоцці, 1981, с. 78). Лише свобода, констатує Песталоцці, дозволяє педагогу підходити до виконання професійного обов'язку не формально, а творчо. Ідею освіти людини Песталоцці пов'язував з ідеєю природовідповідного розвитку та облагородження сил і задатків людського серця, людського розуму та людських умінь (Песталоцці, 1989).

М. Бахтін у статті «До філософії вчинку» відзначав, що життя може бути осмисленим лише в конкретній відповідальності. Поняттям відповідальності М. Бахтін (2003) пов'язує життя і мистецтво. «За те, що я пережив і зрозумів у мистецтві, я маю відповідати своїм життям» (с. 5). Відповідальність для філософа є первинною, первозданною, зобов'язання зовнішнім, поєднаним із світом об'єктивного. Але варто зауважити, що для Бахтіна зобов'язання виступає як особистісне усвідомлення відповідальності. Він стверджує, що для зобов'язання недостатньо однієї істинності, потрібний і відповідальний акт суб'єкта, що виходить із зсереди, «акт визнання істинності зобов'язання» (Бахтин, 2003, с. 9).

Відповідальність, за думкою філософа, виявляє себе у вчинку (Там само, с. 8). Вірно розуміти вчинок, за Бахтіним, можливо лише зсередини. Коли ми переживаємо, осмислюємо вчинок, ми стаємо його співучасниками, тобто маємо справу з «учасною свідомістю», ми несемо відповідальність за буття. Оскільки життя в цілому може бути розглянуте як деякий складний вчинок, за Бахтіним, то логічно припустити, що кожна особистість несе відповідальність за своє життя. У Бахтіна поняття «учасність» є ключовим поняттям, що близько до поняття «присутність», «співпричетність». Відповідальність, говорить Бахтін, є свідоме прийняття участі. Вчений також вводить неологізм: «не алібі в бутті» («алібі» – юридичний термін, яким позначається – неможливість стверджувати, що «мене тут не було»). Якщо я є, то я маю відповідати. Головна думка, яка відслідковується в праці Бахтіна, є такою: вчинок пов'язаний, з однієї сторони із відповідальним суб'єктом, і з іншої – з об'єктивною культурою. «Акт нашої діяльності, нашого переживання, як дволикий Янус, дивиться в різні боки: в об'єктивну єдність культурної області й у неповторну єдиність пережитого життя» (Там само, с. 28).

Екзистенціальною є позиція австрійського психолога, філософа Віктора Франкла (1990) щодо поняття «відповідальність»: людина є відповідальною за смисл свого життя, відповідальною перед своєю совістю. Буття людини він визначає як «буття в світі». Сам світ, за думкою вченого, включає основи та смисли. Відповідальність Франкл розглядає в одній зв'язці зі свободою. Він говорить про те, що якщо свобода не проживається з точки зору відповідальності, то вона може виродитися в просте свавілля (Франкл, 1990). Взагалі Віктор Франкл свободу, відповідальність і духовність визначає головними екзистенціалами людського існування, що характеризують буття як буття людини. У цьому сенсі духовність людини він осмислює не просто як те, що властиво лише людині, але як те, відрізняє людину, що властиве лише їй одній. Духовне суще, за думкою психолога, інтенційне за своєю сутністю, воно реалізує себе у присутності. Цю «співприсутність духовного суцього іншому суцшому», «співприсутність двох духовних суцщих» Віктор Франкл (1990) називає спів-буттям. Лише в такому спів-бутті можлива повна спів-присутність. «Сутність людини включає її спрямованість зовні, на щось або на когось, на справу або на людину, на ідею або на особистість! І лише, оскільки ми інтенціональні, остільки ми й екзистенційні; лише тією мірою, якою людина духовно є спів-присутньою чомусь або комусь, духовній чи іншій сутності, лише в міру такої спів-присутності людина є спів-присутньою собі» (Там само).

Роберт Морріс Сапольски – американський професор біології, неврології і нейрохірургії в Стенфордському університеті впевнений у

тому, що все те, що зараз ми називаємо *відповідальністю*, свободою волі, через 100 років виявиться чимось біологічним. Вчений підкреслює, що всі вчинки, які нібито диктуються поданням про мораль, на які накладається відповідальність, покарання, уявлення про добро і зло, обумовлені нашим мозком і нашими генами (Сапольски, О справедливости и морали в отсутствие свободы воли). Схожу позицію має російський вчений, доктор біологічних наук Олександр Марков. Так, в лекції «Свобода волі та відповідальність» він розмірковує: «Що значить я така людина? Мій мозок, мої нейрони, мої гени сплелися в такі нейронні мережі, що я приймаю таке ось рішення. Якщо є причини, немає свободи. Кожне моє рішення – відповідь нейронних мереж. Насправді ми – біороботи, поведінка яких визначається дією мозку. Все має причину: свобода волі – самообман. Але те, що у мене немає свободи волі, не знімає з мене відповідальності... Якщо поведінка людини небезпечна для суспільства, є сенс переробити мозок людини, умовні рефлексії, переплести нейронні мережі, навчити на негативному досвіді. Всі аспекти психіки людини мають матеріальну основу, вони залежать від генів (Марков, Свобода воли и ответственность).

На нашу думку, таке перебільшення міри спадковості, біології та інших факторів, що детермінують наше життя, нашкоджує нас на питання: що ж залишається за людиною, коли вже все біологічно запрограмовано і детерміновано? І чи має людина шанс у такому випадку на творчість, на самовизначення, на самореалізацію, якщо за неї вже все вирішено, її життя – написаний алгоритм? Що спонукає людину нести відповідальність?

В лекції «Чи може біологія пояснити етику або де проходять межі природничих наук?» доктор філософських наук, професор Київського національного університету імені Т. Шевченка А. Баумейстер висловлює думку про те, що сучасні вчені природничих наук (біологи, фізики, математики) все більше втручаються в сфери, де раціональні методи природничих наук не працюють. Філософ підкреслює, що еволюція – одне з найважливіших понять науки. Проте, за думкою вченого, «ми повинні апелювати до того, що називається смислами і значеннями» (Баумейстер, Может ли биология объяснить этику...). Як вірно зауважує вчений, «ми маємо вписувати натуральний світ у цілісність. Ми маємо вибудувати глобальний світ гуманної культури. Ми маємо увійти в царство смислів, які ми самі створюємо. Сенси створюються не в хімічних лабораторіях, не в пробірках, вони створюються нашими думками, вмінням бачити цілісну картину світу, вмінням відчувати себе цілісною особистістю» (Там само).

Доктор психологічних наук, професор, завідувач Міжнародною лабораторією позитивної психології особистості і мотивації МДУ ім. М. Ломоносова Д. Леонтьєв стверджує, що життя людини,

детерміноване спадковістю і середовищем, є простішим і зрозумілішим, ніж дії вільної людини, яка на свій страх і ризик сама вибудовує траєкторію руху в невизначеному світі, сама детермінує своє життя і несе відповідальність за нього. Ключову роль у цьому процесі, за думкою вченого, відіграє свідомість (Леонтьєв, 2011, с. 20). Д. Леонтьєв акцентує увагу на тому, що сьогодні неklasична наука визнає, що не лише буття визначає свідомість людини, але і на певному рівні розвитку свідомості за певних передумов свідомість починає визначати буття, мова йде про рефлексивну свідомість, яка усвідомлює не тільки навколишній світ, а й «мое Я». «Включення рефлексивної свідомості дозволяє вийти з режиму детермінізму та побачити варіативні можливості, передбачає певне внутрішнє зусилля, яке має постійно підтримуватись» (Там само, с. 21). Можливості втілюються в дійсність через вчинок (діяльність особистості), який є осмислено обраним самою людиною, і тому вона вкладає себе та свої зусилля у реалізацію обраної можливості та бере на себе відповідальність за це. Ця відповідальність передбачає внутрішню згоду витратити ресурси та зусилля та заплатити деяку ціну за її реалізацію, наприклад, відмовившись від інших привабливих можливостей. Вона знаменує собою перехід від просто цінного до того, що стає для мене належним і починає визначати мої дії... (Там само). Д. Леонтьєв позначив цей перехід таким чином: «можливе – цінне (осмислене) – належне – мета – дія» (Там само, с. 29). Таким чином, відповідальність за реалізацію можливостей забезпечує процес самодетермінації. Але слід зауважити, що сьогодні в психології цей процес також розглядається дещо по-іншому. Відповідно до теорії Е. Десі та Р. Райана, самодетермінація трактувалася як вищий рівень процесу еволюційного розвитку механізмів саморегуляції, тобто причинно обумовлено. Д. Леонтьєв акцентує увагу на тому, що цей процес не є автоматичним, вплив на людське життя реалізується лише через самовизначення суб'єкта через свідомість та відповідальний вибір (Там само, с. 16-17). Категорія можливого віддзеркалює екзистенційну взаємодію суб'єкта зі світом. Ця взаємодія обрамлена смислами і цінностями. Вони є зовнішньою точкою опори людини. Влучно написав Д. Леонтьєв: «Для впливу не на тіла небесні, а на самого себе також потрібна зовнішня точка опори, в яку можна поставити психологічний важіль; не можна витягти себе за волосся з болота, як барон Мюнхгаузен» (Там само, с. 18). Схожою є точка зору Л. Виготського: «керувати собою безпосередньо не можна, але можна опосередковано, через зовнішню, культурну точку опори» (цит. за: Леонтьєв, с. 18).

Нашу увагу привернула онтологічна концепція відповідальності Ганса Йонаса, представлена у його книзі «Принцип відповідальності. Досвід

етики для технологічної цивілізації» (2001). У осмисленні вченого поняття відповідальності представлено категоричним імперативом. Першим є імператив того, що «людство має бути» (Там само). Г. Йонас акцентує увагу не лише на тому, що всі ми є відповідальними за майбутнє, але й відповідальними «перед ідеєю людини, для якої характерне те, що вона вимагає присутності її втілень у світі» (Там само). Отже, сама присутність людини стає об'єктом обов'язку. Якщо така присутність має бути, то слід її захистити, що і є нашим обов'язком (Там само). Насильницьке втручання людини в космічний порядок, зухвале вторгнення її в різні царства природи, шлях по нескінченній дорозі завоювання, розвиток новітніх технологій якнайбільше актуалізують питання про відповідальність людини за наслідки своїх дій, за збереження життя на Землі. «Все-таки вчувається, що від повноти живого світу, що знаходиться в загрозовому становищі, виходить німе благання про пощаду її цілісності» (Там само). Лунає тривожна думка автора: хор із «Антигони» Софокла, що восхваляв дивовижну могутність людини («Багато на світі дивного, але немає нічого дивовижнішого за людину»), мав би сьогодні звучати зовсім по-іншому. Автор книги б'є на сполох, що надмірні успіхи в підкоренні природи, що протягаються сьогодні і на саму природу людини, поставили людське існування перед лицем найбільшого виклику з усіх, що колись породжувалися діяльністю самої людини. Мова йдеться не лише «про людську долю, а й про людський образ, не тільки про фізичне виживання, а й про неушкодженість сутності людини» (Там само). Тому підґрунтям етики відповідальності, за Г. Йонасом, має бути імператив, що відповідає кардинально новій етиці (етика має бути не тільки мудрою, а ще й благоговійною!), новим цінностям, новому типу діяльності людини: «Дій так, щоб наслідки твоєї діяльності були сумісні з підтримкою справді людського життя на Землі», а якщо зробити висловлювання позитивним: «Включай у твій теперішній вибір майбутню цілісність людини як невід'ємний об'єкт твоєї волі» (Там само).

Висновки і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

Ми розглядаємо відповідальність як визначальну рису позитивної особистості, здатної самодетермінувати (бути суб'єктом своїх дій) своє життя на основі цінностей і смислів; що виявляється в умінні робити вірний моральний вибір, в усвідомленні та здійсненні самостійних учинків, оцінюванні та контролі їх наслідків. Марк Аврелій повчає нас: подивись на життя цілісно. Він говорить про те, що завжди необхідно «пам'ятати, якою є природа цілого і яка моя», і як це мое відноситься до цілого (Аврелій, кн. 2., п. 9). Відповідальність як риса позитивної особистості – це розуміння і відчуття своєї співпричетності до цілісного світу, «присутності в ньому»,

співучасті з іншим, що надихає на те, щоб щось змінити, створити творчо і безкорисливо в цьому світі, комусь допомогти словом, ділом, підтримати матеріально тощо. Ми осмислюємо відповідальність як інтенцію до подолання найглобальнішої кризи людства, що значною мірою полягає у відокремленості та розірваності людини та світу; як надію, сподівання на це подолання; як ціннісно-смыслову опору, що забезпечить духовну безпеку та виживання людства.

Література

1. Баумейстер А. Может ли биология объяснить этику или где проходят границы естественных наук? URL: <https://www.youtube.com/watch?v=2xE-r-cU-GQ> (дата звернення: 10.10.2021).
2. Бахтин М. М. К философии поступка. *Собр. соч.*: в 7 т. Москва : Русские словари, 2003. Т. 1. С. 5–68.
3. Гусейнов А., Иррилиц Г. Краткая история этики. Глава III. Систематизация античной этики. Сократ. URL: https://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Culture/Gus_Etika/_07.php (дата звернення: 08.10.2021).
4. Гусейнов А., Иррилиц Г. Краткая история этики. Глава III. Систематизация античной этики. Платон. URL: https://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Culture/Gus_Etika/_09.php (дата звернення: 08.10.2021).
5. Гусейнов А., Иррилиц Г. Краткая история этики. Ч.1. Античность. Глава III. Систематизация античной этики. Аристотель. URL: https://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Culture/Gus_Etika/_10.php (дата звернення: 08.10.2021).
6. Енциклопедія сучасної України. URL: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=34408 (дата звернення: 06.10.2021).
7. Йонас Ганс Принцип відповідальності. У пошуках етики для технологічної цивілізації. Київ : Лібра, 2001. 400 с. URL: https://platona.net/load/knigi_po_filosofii/ehatika_i_ehstetika/jonas_gans_princip_vidpovidalnosti/36-1-0-1438 (дата звернення: 10.10.2021).
8. Конфуций. Лунь юй. URL: https://modernlib.net/books/konfuciy/lun_yuy/read/ (дата звернення: 12.10.2021).
9. Ласло Э. Макросдвиг. Библиотека журнала «Экология и жизнь». Серия «Устройство мира». 2002. URL: <https://avidreaders.ru/book/makrosdvig-kustouchivosti-mira-kursom-per> (дата звернення: 01.10.2021).
10. Лэртский Д. О жизни, учениях и изречениях знаменитых философов. Пер. с древнегр. М. Л. Гаспарова. Москва : «Мысль». 1986. URL: <http://psylib.ukrweb.net/books/diogen/txt.htm> (дата звернення: 11.11.2021).
11. Леонтьев Д. А. Новые ориентиры понимания личности в психологии: От необходимого к возможному. *Вопросы психологии*. 2011. № 1. URL: <https://rozova.org/images/documents/LeontievNoviyeOrientiry.pdf> (дата звернення: 09.11.2021).
12. Марк Аврелий Антонин Размышления. Пер. А. Гаврилова. Петербург, 1992. URL: https://royallib.com/book/antonin_mark_avreliy/razmishleniya.html (дата звернення: 11.09.2021).

13. Марков А. Свобода воли и ответственность. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=1mmeIeNKCsQ> (дата звернення: 10.10.2021).
14. Платон. Соч.: в 3 т. Москва, 1968-1972. Т. 1. С. 119, 246 – 247.
15. Песталоцци И. Г. Взгляды, опыты и средства, содействующие успеху природосообразного метода воспитания. *Избранные педагогические сочинения*: в 2-х т. Под ред. В. А. Ротенберг, В. М. Кларина. Москва : Педагогика, 1981. Т. 2. С. 94-163.
16. Песталоцци И. Г. Как Гертруда учит своих детей. Попытка дать матерям наставление, как самим обучать своих детей. *Избранные педагогические сочинения*: в 2-х т. Под ред. В. А. Ротенберг, В. М. Кларина. Москва : Педагогика, 1981. Т. 1. С. 61-212.
17. Песталоцци И. Лебедина песня. Москва : Педагогика, 1989. 416 с.
18. Руссо Ж.-Ж. Эмиль, или о воспитании. URL: <https://litlife.club/books/157478/read?> (дата звернення: 14.10.2021).
19. Сапольски Р. О справедливости и морали в отсутствие свободы воли. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=7a6kjpGcCGo&t=515s> (дата звернення: 11.10.2021).
20. Сартр Ж. П. Экзистенциализм – это гуманизм. Москва : Политиздат, 1989. С. 319–344. URL: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=34408 http://scep sis.net/library/id_545.html (дата звернення : 03.10.2021).
21. Франкл В. Человек в поисках смысла. Москва : Прогресс, 1990. 367 с.
22. Shevchenko G., Antonenko T., Safonova I. Positive Personality Education: An Ontological Aspect. *Journal of History Culture and Art Research*. 2020. 9(1). 133–144.

References

1. Baumeyster, A. Mozhet li biologiya obyasniti etiku ili gde prohodyat granitsy estestvennykh nauk? [Can Biology Explain Ethics, or where do the Boundaries of Natural Sciences Lie?]. Retrieved from: <https://www.youtube.com/watch?v=2xE-r-cU-GQ> (date of appeal: 10.10.2021) (rus).
2. Bakhtin, M. M. (2003). K filosofii postupka [To the Philosophy of Action]. *Sobr. soch.*: v 7 vol. (Vol. 1., 5–68). Moscow: Russkie slovari (rus).
3. Guseynov, A., & Irlitts, G. *Kratkaya istoriya etiki. Glava III. Sistematizatsiya antichnoy etiki. Sokrat. [A Brief History of Ethics. Chapter III. Systematization of ancient ethics. Socrates]*. Retrieved from https://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Culture/Gus_Etika/_07.php (date of appeal: 08.10.2021) (rus).
4. Guseynov, A., & Irlitts, G. *Kratkaya istoriya etiki. Glava III. Sistematizatsiya antichnoy etiki. Platon [A Brief History of Ethics. Chapter III. Systematization of ancient ethics. Plato]*. Retrieved from https://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Culture/Gus_Etika/_09.php (date of appeal: 08.10.2021) (rus).
5. Guseynov, A., & Irlitc, G. *Kratkaya istoriya etiki. Ch.1. Antichnos'. Glava III. Sistematizatsiya antichnoy etiki. Aristotel [A Brief History of Ethics. Part 1. Antiquity. Chapter III. Systematization of ancient ethics. Aristotle]*. Retrieved from

- https://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Culture/Gus_Etika/_10.php (date of appeal: 08.10.2021) (rus).
6. *Entsyklopediya suchasnoi Ukrainy [Encyclopedia of Modern Ukraine]*. Retrieved from https://esu.com.ua/search_articles.php?id=34408 (date of appeal: 06.10.2021) (ukr).
  7. Jonas, H. (2001). *Pryntsyp vidpovidalnosti. u poshukakh etyky dlia tekhnolohichnoi tsyvilizatsii [The Principle of Responsibility. In Search of Ethics for Technological Civilization]*, 400. Kyiv: Libra. Retrieved from https://platona.net/load/knigi_po_filosofii/ehtika_i_ehstetika/jonas_gans_princip_vidpovidalnosti/36-1-0-1438 (date of appeal: 10.10.2021) (ukr).
  8. Confucius *Lun yuy [The Analects]*. Retrieved from https://modernlib.net/books/konfuciy/lun_yuy/read/ (date of appeal: 12.10.2021) (rus).
  9. Laszlo, E. (2002). Makrosvig [Macroshift]. *Biblioteka zhurnala "Ekologiya i zhizn". Seriya "Ustroystvo mira"*. Retrieved from <https://avidreaders.ru/book/makrosvig-kustoychivosti-mira-kursom-per> (date of appeal: 01.10.2021) (rus).
  10. Laërtius, D. (1986). O zhyzni, ucheniyakh i izrecheniyakh znamenitykh filosofov [About Life, Teachings and Sayings of Famous Philosophers]. Translation from Ancient Greek. M. L. Gasparova. Moscow: Mysl. Retrieved from <http://psylib.ukrweb.net/books/diogenl/txt.htm> (date of appeal: 11.11.2021) (rus).
  11. Leontiev, D. A. (2011). Novye orientiry ponimaniya lichnosti v psikhologii: Ot neobhodimogo k vozmozhnomu [New Guidelines for Understanding Personality in Psychology: from the Necessary to the Possible]. *Voprosy psikhologii*. Retrieved from <https://rozova.org/images/documents/LeontievNoviyeOrientiry.pdf> (date of appeal: 09.11.2021) (rus).
  12. Mark Avreliy, Antonin (1992). Razmyshleniya [Reflections]. Translated by A. Gavrilova. Peterburg. Retrieved from https://royallib.com/book/antonin_mark_avreliy/razmishleniya.html (date of appeal: 11.09.2021) (rus).
  13. Markov, A. Svoboda voli i otvetstvennost [Free Will and Responsibility]. Retrieved from <https://www.youtube.com/watch?v=1mmeleNKCsQ> (date of appeal: 10.10.2021) (rus).
  14. Platon (1968-1972). *Soch. : v 3 t. [Works: in 3 vol.] (Vol. 1, 119, 246 – 247)*. Moscow (rus).
  15. Pestalozzi, J. H. (1981). Vzglyady, opyty i sredstva, sodeystvuyushchie uspekhu prirodosobraznogo metoda vospitaniya [Views, Experiences and Tools that Contribute to the Success of the Nature-friendly Method of Education]. *Izbrannye pedagogicheskie sochineniya: in 2 vol. (Vol. 2, 94-163)*. V. A. Rotenberg, & V. M. Klarina (Eds.). Moscow: Pedagogika (rus).
  16. Pestalozzi, J. H. (1981). Kak Gertruda učit svoih detey. Popytka dat materiyam nastavlenie, kak samim obuchat svoikh detey [How Gertrude Teaches Her Children. An Attempt to Instruct Mothers on how to Teach their own Children]. *Izbrannye pedagogicheskie sochineniya: in 2 vol. (Vol. 1, 61-212)*. V. A. Rotenberg, & V. M. Klarina (Eds.). Moscow: Pedagogika (rus).
  17. Pestalozzi, J. H. (1989). Lebedinaya pesnya [A Swan Song]. *Pedagogika*, 416 (rus).

18. Rousseau, J.-J. *Emil, ili o vospitanii [Emil, or On Education]*. Retrieved from <https://litlife.club/books/157478/read?> (date of appeal: 14.10.2021) (rus).
19. Sapolsky, R. *O spravedlivosti i morali v otsutstvie svobody voli [On Justice and Morality in the Absence of Free Will]*. Retrieved from <https://www.youtube.com/watch?v=7a6kjpGcCGo&t=515s> (date of appeal: 11.10.2021) (rus).
20. Sartre, J. P. (1989). *Ekzistentsializm – eto gumanizm [Existentialism is humanism]*, 319–344. Moscow: Politizdat. Retrieved from https://esu.com.ua/search_articles.php?id=34408http://scepis.net/library/id_545.html (date of appeal: 03.10.2021) (rus).
21. Frankl, V. (1990). *Chelovek v poiskah smysla [Man's Search for Meaning]*, 367. Moscow: Progress (rus).
22. Shevchenko, G. Antonenko, T., & Safonova, I. (2020). Positive Personality Education: An Ontological Aspect. *Journal of History Culture and Art Research*, 9(1), 133–144 (eng).

ОТВЕТСТВЕННОСТЬ КАК ОПРЕДЕЛЯЮЩАЯ ЧЕРТА ПОЗИТИВНОЙ ЛИЧНОСТИ

И. А. Сафонова

Сегодня понятие «ответственность» получило статус онтологического, поскольку осознается как экзистенциал, нравственный императив, абсолют. Оно осмысливается учеными не только как базовое понятие нормативной этики, но большей частью как важная категория бытия, существования; как условие выживания человечества; как жизненная стратегия человека. Мы рассматриваем ответственность в качестве отличительной черты позитивной личности как некоторой целостности высшего уровня, обладающей собственно человеческими качествами, способностью жить и эффективно функционировать в мире бытия, управлять своей жизнью, развивать и реализовывать свой идеал и духовный потенциал.

Позитивная личность – это целостная гармоническая личность с целостно сформированной картиной мира, в которой органически сочетаются интеллектуальные, нравственные, эстетические, духовные ценности, которая готова бескорыстно служить людям, проявлять самые высокие нравственно-эстетические качества: любовь, совесть, сострадание, гуманизм, – и быть ответственной, сопричастной к сохранению целостного мира как общепланетарного дома бытия, чувствовать себя гражданином страны и одновременно – гражданином Вселенной. Сегодня, как никогда, актуальна истина, озвученная Ж.-П. Сартром: «Наша ответственность намного больше, чем мы могли бы предполагать, поскольку распространяется на все человечество... выбирая себя, человек выбирает все человечество».

Мы осмысливаем ответственность как интенцию к преодолению глобального кризиса человечества, что в значительной степени заключается в обособленности и разорванности человека и мира; как надежду на это преодоление; как ценностно-

смысловую опору, что обеспечит духовную безопасность и выживание человечества.

Ключевые слова: ответственность, личность, позитивная личность.

RESPONSIBILITY AS A DEFINITIVE FEATURE OF A POSITIVE PERSONALITY

I. O. Safonova

Today, the concept of "responsibility" has received the status of ontological, as it is perceived as existential, moral imperative, absolute. Scientists understand it not only as a basic concept of normative ethics, but mostly as an important category of being, existence; as a condition for the survival of mankind; as a life strategy of man. We consider responsibility as a defining feature of a positive personality as integrity of the highest level, possessing human qualities, the ability to live and function effectively in the world of life, manage one's life, develop and realize one's ideal and spiritual potential. A positive personality is a holistic harmonious personality with a holistic picture of the world, which organically combines intellectual, moral, aesthetic, spiritual values, which is ready to selflessly serve people, show the highest moral and aesthetic qualities: love, conscience, compassion, humanism - and be responsible, involved in the preservation of the whole world as a universal home of existence, to feel a citizen of the country and at the same time – a citizen of the universe. Today, more than ever, the actual is truth voiced by J.-P. Sartre: "Our responsibility is much greater than we might think, because it extends to all humanity - by choosing oneself, one chooses all humanity."

We understand responsibility as the intention to overcome the most global crisis of humanity, which largely consists in the separation and rupture of man and the world; as hope, anticipation for overcoming it; as a value-semantic support that will ensure the spiritual security and survival of mankind.

Key words: Responsibility, personality, positive personality.

Сафонова Ірина Олексіївна – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (м. Северодонецьк, Україна). E-mail: isafonova07@gmail.com

Сафонова Ірина Алексеевна – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки Восточноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (г. Северодонецк, Україна). E-mail: isafonova07@gmail.com

Safonova Irina Oleksiivna – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor at Department of Pedagogy, Volodymyr Dahl East Ukrainian National University (Severodonetsk, Ukraine) E-mail: isafonova07@gmail.com